

Velká východní krize 1875–1878

V polovině 70. let nabylo národně osvobozené hnutí na Balkáně nového rozmachu, vyvolalo tam bouřlivý vývoj událostí a dalo podnět k mezinárodním intervencím, zápletkám a válečným konfliktům. Balkánský problém znovu způsobil vážnou krizi východní otázky. Popud vyšel tentokrát z Bosny a Hercegoviny.

Povstání v Hercegovině a v Bosně

V těchto tureckých provinciích, obývaných z více než 50 % Srby a Charváty, ale také muslimskými Slovany s vlivnou begovskou vrstvou, ovšem i tureckou menšinou, trpěly široké masy obyvatelstva nejen útlakem místních begů ale zejména vydíráním pachtýřů státních daní, zvlášť tureckých činovníků apod. Bosna byla daleko od sultánských reforem a od Cařihradu, viděli jsme ostatně, že v ní vždy reformy tureckých sultánů narážely na zuřivý odpor, který definitivně zlomil až Omer paša Latas. Šířila se obecná nejistota; podle zprávy pruského konsula cítilo se prý obyvatelstvo tím bezpečněji, čím více bylo vzdáleno od městských sídlišť, dopravních spojů, úřadů, četnických stanic. Mladá obchodní buržoazie byla zase nespokojena s feudálními přežitky, udržovanými polovičatým prováděním reforem a brzdicí volný rozvoj obchodu. Trvajících diskriminací křesťanů přispívala rovněž k napětí a třenicím v bosensko-hercegovské společnosti. Není pochyby o tom, že i sousedství Černé Hory mělo určitý vliv na odbojnou náladu obyvatelstva. Mnoho hercegovských vlivných předáků bylo v pravidelném spojení s černohorským knížetem Nikolou Petrovičem Njegošem.

V r. 1874 postihla zemi neúroda, dostavil se hlad a zvětšila se i tak velká bída. Za této situace pokus turecké vlády zvýšit daň, neboť osmanská říše se ocitla před bankrotem, vyvolal veliké pobouření, zejména ve velice chudé krasové Hercegovině. Nahromaděná nespokojenost vyústila v létě 1875 v povstání ve východní Hercegovině, které později přerostlo do Bosny. Byly zřízeny povstalecké výbory, navázáno spojení se Srbskem, Černou Horou a Charvátskem, odkud byli povstalci podporováni zbraněmi i dobrovolníky. Povstání mělo v podstatě vysloveně agrární charakter, zapojila se do něho velká část hercegovského bojeschopného obyvatelstva, které operovalo v četách od 50 až do 2 000 mužů. Výbuch povstání v Bosně a Hercegovině zalarmoval pochopitelně i evropskou diplomacii a vzrušil také mysl lidí v balkánských zemích, nejvíce v těch, které byly dosud pod tureckým panstvím.

Povstání v Hercegovině a v Bosně vyvolalo také zájem evropské demokratické veřejnosti. Z jihoslovanských zemí habsburské říše přicházeli dobrovolníci a přihlašovali se i „garibaldovci“ z Itálie. Mezi povstalce zavítali také váleční korespondenti, mezi jinými mladý korespondent Národních listů F. Riegra Josef Holeček, později největší znalec jihoslovanského prostředí u nás.¹ Projevy sympatií byly vysloveny a sbírky na podporu rodin po padlých povstalcích byly ohlášeny také v Anglii a ve Francii. A pochopitelně sympatie a podpora povstalců zaznívala i z Ruska. V Turecku a také i v západní Evropě přitom vznikala dojem, že povstání je podepřeno i Rakouskem. Rakousko-uherská vláda však prohlásila (ministr zahraničí hrabě Andrassy), že považuje povstání v Bosně „za vnitřní záležitost tureckou“. Část vládnoucích kruhů habsburské monarchie však měla zájem o připojení Bosny-Hercegoviny k rakouské říši. A také Rusko cítilo, že začíná být vhodná doba pro to,

¹ Viz jeho vzpomínky na dobu povstání a turecko-černohorskou válku Za svobodu: kresby z bojů černohorských a hercegovských proti Turkům / sepsal Josef Holeček, Praha 1878–1870; zasvěcené, byť často příliš apologetické byly také jeho knihy o Černé Hoře: např. Černá Hora. Praha 1876; Černá Hora v Míru, Praha 1883; Na Černou Horu a Černá hora koncem věku, Praha 1899. Také Bosna a Hercegovina za okupace, Praha 1901. Překládal také bulharskou a srbskou lidovou epiku a epiku bosenských mohamedánů, také ovšem např. finskou Kalevalu (finsky se kvůli tomu naučil, jihoslovanské jazyky znal již z dob svých studií, kdy s ním v Tábořském gymnáziu studovalo hodně Jihoslovánů, často pozdějších revolucionářů.

aby po Krymské válce obnovilo svou prestiž jak na Balkáně, tak ve velmocenském světě. Vzhledem k nedávným úmluvám s Rakousko-Uherskem dala ruská vláda Vídní najevo záměr zasáhnout společně ve prospěch povstalců a získat pro Bosnu a Hercegovinu autonomii v rozsahu, jakou už mělo Rumunsko. Rakousko-uherské vládě se ale nelíbila možnost vzniku nového, byť jen autonomního jihoslovanského státu, který by vedle Srbska mohl přitažlivě působit na Jihoslovany v habsburské říši. Přijala sice nabídku ruské vlády na společné vystoupení v Turecku, ale navrhovala, aby byly v Bosně a Hercegovině provedeny pouze administrativní opravy bez změny dosavadního státoprávního postavení.

Představitelé Ruska a Rakousko-Uherska tak žádali v srpnu 1875 Portu, aby sultán pověřil ruské a rakousko-uherské konzuly vyjednávat s povstalci, kteří požadovali skutečné zrovnoprávnění křesťanů a muslimů, provedení agrární reformy, pevné stanovení daní, právo zřídit domobranu apod. To vše se zárukami Ruska a Rakousko-Uherska. Sultán pak vskutku učinil dne 2. října 1875 projev, v němž slíbil provedení reformy ve vzbouřeném kraji a v celé říši. Dne 12. prosince 1875 vydal sultán slavnostní ferman o rovnoprávnosti poddaných osmanské říše bez rozdílu vyznání a o zrušení veřejných robot. Povstalci však slibu Porty příliš nevěřili, a evidentně ani představitelé velmocí si nebyli těmito slibů příliš jisti.

Velmocí, rozhořčené pokračujícím rozpadem státních financí v Turecku a především snížením úroků ze státního dluhu (věřiteli byly západoevropské finanční ústavy), proto žádaly koncem roku 1875 od Porty „činy a nikoli programy“, a to výslovně pro Bosnu. Počátkem r. 1876 byla Portě odevzdána nota, sestavená rakousko-uherským ministrem zahraničních věcí hr. Gyulou Andrássem a schválená dalšími mocnostmi; v ní se doporučovala řada požadavků, jež by měla Porta splnit ve prospěch bosensko-hercegovského obyvatelstva, včetně nápravy bolavých agrárních poměrů. Porta projevila ochotu k ústupkům, avšak povstalci jakékoli sliby konané v tomto směru odmítli, nemajíce k vládě důvěru. Při jiném pokusu o zprostředkování hercegovští povstalci ve svých protinávrzích žádali mezi jiným převedení aspoň jedné třetiny půdy do vlastnictví hercegovského obyvatelstva, omezení tureckých posádek v zemi a záruky ze strany Rakousko-Uherska a Ruska. I tento pokus ztroskotat. Zatím boje mezi povstalci a vládním vojskem pokračovaly a byly pro povstalce většinou úspěšné (zejména vítězství povstaleckého vojska pod vedením vojvody Pěky Pavloviče na Muratovici v dubnu r. 1876).

Přístup vlád jednotlivých států k řešení nových problémů v Turecku byl ovšem rozdílný a příliš se nelišil od charakteristiky, kterou jsem uvedl v úvodu svých skript. Rakousko-uherský ministr zahraničí Gyula Andrassy viděl v uskutečnění reformy v Bosně anebo i jinde v Turecku obnovení moci sultána v celé říši, kdežto ruský ministr zahraničí, starý politický matador kníže Alexandr Michailovič Gorčakov zase počítal s možností příští autonomie Bosny a Hercegoviny. Bejnamin Disraeli, premiér anglické vlády, která rovněž podepsala společnou notu signatářů pařížské konference z roku 1856 (byla odevzdána Portě dne 31. ledna 1876), se netajil tím, že Anglie považuje integritu Turecka za životní potřebu svého impéria. V květnu 1876 pak právě Anglie zmařila novou intervenční notu Ruska, Pruska a Rakousko-Uherska, jejichž zástupci se na společné schůzce v Berlíně na začátku května domluvili, aby bylo podáno Portě nové memorandum o provedení reformy v Bosně a Hercegovině pod dozorem velmocí. Francie a Itálie s tímto novým memorandumem souhlasily, Anglie se však připojit se k této akci odmítla s poukazem na to, že je v rozporu s pařížskou mírovou smlouvou z r. 1856 a že by tím byla dotčena turecká suverenita. V důsledku změn ve vládním ústředí v Cařihradě velmocí upustily od podání memoranda.

Dubnové povstání v Bulharsku

Zatímco se vedla diplomatická jednání o zažehnutí bosensko-hercegovské krize, rozbourila se politická hladina v sousedním Bulharsku. Události v Hercegovině tu urychlily přípravy k masovému lidovému povstání; kritická situace v Turecku zdála se bulharským revolucionářům příznivá pro jeho zahájení. Zejména básník a radikál Christo Botel dával ve

svém časopisu Zname hercegovské povstalce za příklad. Ve skriptech zmíněný Bulharský revoluční ústřední výbor se sídlem v Bukurešti se vlivem Boteva radikalizoval a pokusil se využít nastalé situace i finančních těžkostí osmanské říše. V srpnu proto zorganizoval Botev a jeho blízký spolupracovník Stefan Stambolov (na přelomu 80. a 90. let 19. století konzervativní bulharský premiér, který nakonec podlehl atentátu) nové zasedání BRUV, na nějž z Bulharska ovšem přijel pouze jediný člen, a přes mnohé námitky, dokonce i bývalého hajduka Panajota Chitova, že výbory v Bulharsku jsou po smrti Levského rozprášeny a situace tedy není zralá, prosadili usnesení o přípravě povstání. Byli jmenováni „apoštolové“ pro jednotlivé oblasti, mj. Stambolov pro Starou Zagoru. Ti také odjeli do Bulharska, aby připravili akci. Jak předpokládali opatrnější členové výboru, akce zkrachovala. Pouze ve Staré Zagoře došlo pod vedením St. Stambolova a Georgi Ikonomova k ozbrojenému vystoupení povstalců, kteří ovšem marně očekávali pomoc. Jejich oddíl byl rozprášen, mnozí padli, Stambolovovi se podařilo uniknout do Rumunska. Bylo pozatýkáno 600 lidí a sedm z nich později popraveno a samotné město vypáleno. Botev, který se přihlásil k odpovědnosti za krach, se vzdal funkce, stáhl se do pozadí a důsledkem toho se výbor rozpadl.

Starozagoraský neúspěch ani rozpad výboru ovšem neodradil mladé radikály, kteří, nezávisle na Botevovi a Karavelovovi, založili v Giurgiu, rumunském přístavním městě na Dunaji, nový tajný revoluční výbor. Jeho nejvýznamnější členy pro ilustraci uvádíme, neboť dodnes patří k předním bulharským hrdinům. Šlo o Stefana Stambolova, Panajota Volova, Stojana Zaimova, Nikou Obretenova, Gavrila Chlteva alias Georgi Benkovského a Ilariona Dragostinova. Spiklenci přešli v prosinci 1875 přes zamrzlý Dunaj a začali usilovné přípravy v pěti jimi vytvořených revolučních okruzích se středisky v Sofii, Vrace, Gorné Orjachovici, Slivně a Panagjurišti. Plán počítal s tím, že prostřednictvím diverzních akcí a teroru vůči muslimským vesnicím donutí turecké úřady zasáhnout proti bulharskému obyvatelstvu, které tak bude nuceno připojit se k povstalcům. Pozornost měla být věnována i mezinárodní propagandě, aby případné oběti pohnuly evropské veřejné mínění. Jak píše Konstantin Jireček, vnuk Pavla Josefa Šafačíka, zakladatel historické balkanistiky a také poválečný ministr školství a osvěty v Bulharsku, kam jej pozvali jeho bulharští přátelé (upozornil na sebe v roce 1876 prvními vědeckými dějinami Bulharska vůbec – *Geschichte der Bulgaren*. Nachdr. d. Ausg. Prag 1876) ve svém hesle o dubnovém povstání v Otově slovníku naučném – „rozčilení lidu bylo veliké, ale v přípravách vadil nesmírný nedostatek zbraní, neboť křesťanské obyvatelstvo bylo důkladně odzbrojeno“. Uspokojivě přípravy probíhaly nicméně pouze v okruhu panagjurišském pod vedením Panajota Volova a Georgi Benkovského. Ten svolal na 26. dubna 1876 na polanu uprostřed lesa u vsi Oborište u Panagjurište poradu 56 delegátů revolučních výborů a dalších sympatizantů, kde tito spiklenci po slavnostní přísaze stanovili datum povstání na 13. května, s tím, že pokud se v přípravách něco vyzradí, má začít okamžitě. Při počtu osob, které se setkání v Oborišti zúčastnily, není divu, že se věc v podstatě okamžitě donesla pazardžickému kajmakamovi. Plovdivský paša se rozhodl nechat věc vyšetřit a tak druhého května, podle tehdejšího kalendáře 20. dubna, přišla policie do Koprivšice zatknout představitele tamního revolučního výboru Todora Kableškova. Ten, na základě dohody z Oborište, ovšem okamžitě vyvolal v místě povstání. Obsadil konak – tureckou správní budovu – přičemž zabili místního správce a dva policisty, takže již nebylo cesty zpátky. Benkovski na to okamžitě vyhlásil povstání v Panagjurišti a rozeslal na všechny strany posly s tzv. krvavými listy, tedy dopisy podepsanými krví zabitých Turků, v nichž vyzval místní výbory k zahájení vzpoury, takže během nedlouhé doby bylo v povstání centrální Sredna gora (velké bulharské pohorí na jih od Staré planiny) od Ichtimanu do Klisury a severní podnoží Rodop v čele s městy Perušticí, Bracigovem a Batakem. Jinak ovšem kromě této oblasti jinde povstání nevypuklo, omezilo se pouze na působení několika čet v gabrovské a slivenské části Staré planiny, z nichž nejslavnější byla četa popa Charitona, která se uzavřela v drjanovském klášteře u Gabrova a padla do posledního muže. Protože

ovšem turecké úřady neměly v této oblasti dostatek vojska, zvedly do boje pod záminkou bohaté kořisti místní muslimskou domobranu, tzv. bašibozuky, která, v tisících počala napadat povstalecká místa. Ta se útokům bašibozuků zpočátku vesměs úspěšně bránila, dokud nepřitáhla s děly i regulární turecká armáda. Po hrdinské obraně padla všechna města, jejichž obyvatelstvo se dílem rozuteklo, dílem bylo pobito. Do historie vstoupil zejména čin vůdců povstání v Perušnici Koči Čestimenského a Spase Gineva, kteří, než aby padli živi do rukou bašibozuků, pobili napřed svoji rodinu, a nakonec i sebe. Největšího masakru se dopustili bašibozuci v Bataku, kde bylo zabito kolem pěti tisíc starců, žen a dětí. Samotný vůdce povstání Georgi Benkovský se se svou jízdní četnou vydal na Starou planinu, kde však, zrazen od místního obyvatelstva, padl v léčce. Za dvacet dní povstání tak bylo do základů zničeno asi 60 osad a měst, čtyři kláštery, a pobito mezi 15–30 tisíci lidmi.

Christo Botev poté, co se dozvěděl o vypuknutí povstání, sestavil četnu asi dvou set lidí, s nimiž unesl rakouský parník Radecky a vylodil se u Kozloduje 29 (17) května. V době, kdy již bylo prakticky po všem. Poté, co nenarazil na vstřícné přijetí u obyvatelstva, se stáhl na Starou planinu, na tzv. Vračanský balkán, kde na stráních Okolčice, Kapeny a Kamary zaútočily na Botevův oddíl sdružené síly tureckého vojska, bašibozuků a Čerkesů. Tam také Botev padl.

Příčinou nezdaru Dubnového povstání byla především slabost revoluční organizace, nedostatečná předběžná příprava vojensko-technická a politická, nedostatečné vyzbrojení a chabě zajištěné spojení mezi revolučními oblastmi; velká část území nebyla dokonce do revoluční organizace zapojena. Na druhé straně byla velká přesila dobře vyzbrojeného tureckého vojska.

Dubnové povstání představuje vyvrcholení bulharského národně revolučního hnutí. Přes svůj neúspěch ovšem vlastně splnilo to, co si předsevzalo: vážně otřáslo tureckým panstvím v Bulharsku a bulharskou otázku učinilo předmětem mezinárodního zájmu a jednání.

Bulharské povstání a jeho nešťastný průběh vzbudily značný ohlas ve světové demokratické veřejnosti. Řada vynikajících spisovatelů, politiků a novinářů vystoupila na obranu bulharského národa (Garibaldi, Hugo, Wilde, Turgeněv, Dostojevskij aj., u nás psali na obranu Bulharů Krásnohorská, či zmiňovaný již Konstantin Jireček). Důležitou roli měli také novináři, kteří přišli na místa povstání nedlouho po jeho porážce.² Byla zorganizována

² Důležitou roli zde sehrál např. americký novinář a válečný zpravodaj Januarius Aloysius MacGahan, který pracoval pro newyorský New York Herald a pro londýnské Daily News. Jedna z jeho zpráv zněla takto: *But let me tell you what we saw at Batak ... The number of children killed in these massacres is something enormous. They were often spitted on bayonets, and we have several stories from eye-witnesses who saw the little babes carried about the streets, both here and at Olluk-Kni, on the points of bayonets. The reason is simple. When a Mohammedan has killed a certain number of infidels he is sure of Paradise, no matter what his sins may be ... It was a heap of skulls, intermingled with bones from all parts of the human body, skeletons nearly entire and rotting, clothing, human hair and putrid flesh lying there in one foul heap, around which the grass was growing luxuriantly. It emitted a sickening odour, like that of a dead horse, and it was here that the dogs had been seeking a hasty repast when our untimely approach interrupted them ... The ground is covered here with skeletons, to which are clinging articles of clothing and bits of putrid flesh. The air was heavy, with a faint, sickening odour, that grows stronger as we advance. It is beginning to be horrible* (Daily News, 22. 8. 1876). Jiná, kterou převzal do své brožury *Bulgarian Horrors and the Question of the East* (London, 1876, s. 31) vůdce anglických Liberálů William Gladstone např. takto: *... We looked into the church which had been blackened by the burning of the woodwork, but not destroyed, nor even much injured. It was a low building with a low roof, supported by heavy irregular arches, that as we looked in seemed scarcely high enough for a tall man to stand under. What we saw there was too frightful for more than a hasty glance. An immense number of bodies had been partially burnt there and the charred and blackened remains seemed to fill it half way up to the low dark arches and make them lower and darker still, were lying in a state of putrefaction too frightful to look upon. I had never imagined anything so horrible. We all turned away sick and faint, and staggered out of the fearful pest house glad to get into the street again. We walked about the place and saw the same thing repeated over and over a hundred times. Skeletons of men with the clothing and flesh still hanging to and rotting together; skulls of*

mezinárodní vyšetřující komise, aby ověřila, co se vlastně stalo a „zvěrstva bašibozuků“, spáchaná v Bulharsku; její zpráva vyvolala v cizině hluboký dojem a pobouření.

Vůdce anglických liberálů William Gladstone dokonce napsal o „bulharských hrůzách“ brožuru a ostře napadl vládu B. Disraeliho, která, věrna tradiční anglické politice, se postavila na stranu Turecka. Největším sympatiím se pochopitelně těšila bulharská otázka v Rusku, kde se veřejné mínění klonilo k válečné intervenci ve prospěch Bulharů. Obecně příznivé nálady pro bulharskou věc v Evropě hleděli využít cařihradští Bulhaři, kteří vyslali do hlavních měst velmocí poselstvo, jež mělo tamní vlády informovat o požadavcích bulharského národa, týkajících se politické autonomie. Delegace byla všude přijata víceméně s pochopením.

Revoluce v osmanské říši

V době, kdy se v některých oblastech evropského Turecka rozvíjely nastíněné ozbrojené akce, a které jistě Portu zneklidnily, došlo k událostem, jež vyvolaly nebezpečnou krizi v samém vládním ústředí. Pro jejich objasnění se musíme vrátit do dob oživeného, byť, jak jsme výše poukázali, nepřilíš úspěšného tureckého reformního hnutí, jež následovalo po vyhlášení hatt-i humájunu v roce 1856 (viz skripta s. 93–94). Doposud jsme hovořili pouze o národně obrozeneckém hnutí mezi křesťanskými národy. Reformní počiny z přelomu 50. a 60. let 19. století a úsilí Mehmeda Emina Ali paši a Mehmeda Fuada paši způsobilo podobné obrozenecké nálady také mezi mladou tureckou inteligencí. Ostatně, západní civilizace v té době ze všech stran pronikala do říše a porývala starý osmanský řád. Na Balkáně a v Malé Asii se začal po kolejnicích dunět „železný oř“, ve velkých městech, zejména však v Cařihradě v Soluni a ve Smyrně, se objevoval banky cizích majitelů ze západu a samotná osmanská vláda se dostávala do stále větší závislosti na západním kapitálu a tím vlastně i pod kontrolu západních mocností. Díky reformám, které zrovnoprávnily vyznání, začali do říše pronikat i misionáři, dokonce až ze Spojených států! V samotném Cařihradě vzniklo několik vysokých škol, rozvíjel se i turecký tisk, vzdělání Turci mohli číst také francouzský tisk. Samozřejmě, většinu rolnického obyvatelstva říše nechávaly tyto změny chladnými, a také konzervativní kruhy se s nimi jen těžko vyrovnávaly, přesto však začalo docházet k postupnému národnímu „probouzení“ i u turecké národnosti říše.

Vůdčí postavou tohoto tureckého národního obrození byl bezesporu Ibrahim Şinasi (1826–1871), který za své vzdělání vděčil slavnému předchůdci tureckého reformního hnutí, Mustafu Reşidu pašovi, jenž jej poslal studovat do Paříže. Şinasi je považován za zakladatele moderní turecké literatury – byl vynikající básník a dramatik, překládal z francouzštiny, byl britkým publicistou a také jazykovým reformátorem. Své publicistické ostruhy si vydobyl v prvních oficiálních tureckých novinách *Tercüm-i ahval* (volně přeloženo jako Věstník dobrých zpráv), ovšem nebyl s nimi spokojen a proto v letech 1862–1865 začal vydávat vlastní noviny nazvané *Tasvir-i Efkâr* (volně přeloženo jako Osvícení), kam přivedl další své spolupracovníky, mladšího básníka a spisovatele Namika Kemala (1840–1888) a Abdula Hamida Ziyaeddina (1829–1880) (nepřekvapí asi, že všichni byly členy první turecké velké lóže svobodných zednářů). V těchto navýsost liberálních novinách obhajovali prozápadní reformy a psalo se v nich, jak říkali, lidovou turečtinou, oproštěnou od perských vlivů. Tito intelektuálové (k nimž patřil ještě např. Ali Suavi, Agah Efendi aj), podpoření i několika vlivnějšími vysoce postavenými muži, založili v roce 1865 společnost, nespokojenou s podobou reformního hnutí (proto také k jejich pozdějším pronásledovatelům patřili i jeho tvůrci Mehmed Emin a Mehmed Fuad), kteří kromě myšlenek tureckého národního obrození prosazovali mj. parlamentarismus a zavedení ústavy. Jejich hlavním věstníkem se stal časopis

women, with the hair dragging in the dust. bones of children and infants everywhere. Here they show us a house where twenty people were burned alive; there another where a dozen girls had taken refuge, and been slaughtered to the last one, as their bones amply testified. Everywhere horrors upon horrors.

Muhbir. Články v časopise byly stále bojovnější, a proto jej vláda zakázala a jeho redaktoři se byli nuceni uchýlit do pařížského exilu, kde je podporoval vlivný Mustafa Ali Fazil paša, syn nám již dobře známého egyptského místokrále Ibrahima paši. Vzhledem k tomu, že šlo vesměs o mladé lidi, začala jim evropský veřejnost říkat „Mladoturci“, částečně ovšem také proto, aby byla zdůrazněna jejich rozdílnost od starých konzervativních tureckých vůdců. V Paříži pak vydávali noviny *Hürriyet* (Svoboda) a jiné. Hnutí ovšem nebylo zcela jednotné, což se projevilo zejména po smrti reformátorských vezírů, kdy se většina exulantů mohla vrátit a Mustafa Ali Fazil se dokonce stal členem turecké vlády.

Zatímco exulanti publikovali své kritiky v zahraničí, vláda v zemi se potýkala se stále většími finančními těžkostmi. Když v roce 1871 zemřel reformní vezír Mehmed Emin paša, sultán Abdul Azíz údajně prohlásil, že se konečně stal „svobodným mužem“. Vystoupil ze stínu reformistů a teprve nyní vyšlo najevo veškeré podivínství jeho povahy a zejména rozchazovačnost, která přivedla říši na pokraj bankrotu (od konce Krymské války do roku 1875 si vláda vypůjčila více než 200 miliónů liber šterlinků, což znamenalo, že bylo zapotřebí ročně splácet na úrocích a úmorech 20 milionů liber šterlinků, což byla více než polovina ročních příjmů impéria!). Za čtrnáct měsíců po smrti Mehmeda Emina vystřídal v dvaceti sedmi vilájetech 72 správců, kteří se tedy měnili každého tři a půl měsíce! Oblíbencem sultánovým byl konzervativní Mahmud Nedim Paša, jenž se stal velkým vezírem, což byla předzvěst toho, že reformní hnutí je zcela zastaveno. Mahmud Nedim byl pod silným vlivem ruského velvyslance v Istanbulu hraběte Nikolaje Pavloviče Ignat'jeva, jehož charizmatu ostatně podléhal i sám sultán.

V roce 1873/1874 zachvátilo maloasijské kraje sucho, neúroda a z nich plynoucí hlad, pro jehož zmírnění vláda nedokázala prakticky nic udělat. Krach na vídeňské burze v roce 1873 a následující první velká finanční krize se pochopitelně promítla i v Cařihradě. Několik bank zkrachovalo a zavládl obecný nedostatek peněz. Do toho přišlo povstání v Hercegovině a v Bulharsku, což jen znovu zatížilo již tak prázdnou sultánskou kasu. Vojáci, námořníci a úředníci až osm měsíců nedostali plat! Pokusy o zvýšení daní narazily nejen u křesťanských rolníků na rozhořčený odpor. Tradičně poslušné maloasijské rolníky, kteří byli vždy oporou sultánského trůnu, rozhořčilo, podobně jako rolníky v Hercegovině, že v době neúrody dochází ke zvyšování daní, rekrutování mladíků do armády na balkánskou frontu a zejména to, že sultán i v dobách obecné krize bez rozmyslu utrácel, což by samozřejmě prostý občan říše ani nevěděl, kdyby se tato sultánova slabost právě tehdy neprojevila vybudováním nové nádherné mešity. Režim osobní moci sultána Abdul Azíze tak ztratil v říši jakoukoli autoritu a podporu. Bylo jasné, že věci takto nemohou jít dále.

Do čela vzpoury proti sultánovi se postavil vzdělaný Ahmet Şefik Mithat Paša (1822–1884), vášnivý přívrženec reformu, které jako jeden z mála dokázal uvést na tehdejší poměr do vzorné praxe. Po správních reformách v roce 1864 se stal valím nově zformovaného dunajského vilájetu, který zahrnoval prakticky celé severní Bulharsko od Dobrudži a Varny po Vidin a Sofii a rozprostíral se až do Pomoraví – jeho součástí bylo i město Niš. Z jeho vilájetu se stal nejvzornější příklad toho, jak by mohla osmanská říše vypadat, kdyby byli všichni valíové podobní jako Mithat paša. K ruce mu ve správě stála rada, jež byla procentuálně zastoupena podle vyznání, takže většinu v ní tvořili zámožní Bulhaři. Založil také oficiální věstník vilájetu, psaný dvojjazyčně – turecky a bulharsky, snažil se pomocí vzorových hospodářství modernizovat zemědělství a zakládal zemědělské banky, které na nízký úrok půjčovaly rolníkům peníze k modernizaci jejich hospodářství. Budoval nové silnice, v roce 1866 uvedl do provozu železnici z Ruse, jež bylo sídlem vilájetu, do přístavu Varna.³ Těmito opatřeními si získal přízeň jak muslimského, tak křesťanského obyvatelstva. Velice nemilosrdně však vystupoval proti všem náznakům hnutí, jdoucích proti zájmům říše,

³ Podle jeho správy do roku 1869 nechal nově zbudovat 553 km silnic a dalších 255 km opravit a vybudovat na nich 237 mostů.

a tedy i proti bulharským revolucionářům. V roce 1869 byl přeložen do Bagdádu, kde ve své reformní činnosti pokračoval, stejně jako v soluňském vilájetu, kde působil od roku 1873 do roku 1874 (jeho časté přemístování, a také krátké působení v roce 1872 jako velkého vezíra, jen dokazuje výše zmíněnou nerozváženost Abdul Azíze).

Mithat paša tedy měl podporu jak pokrokových sil v říši, včetně „mladoturků“, kteří věděli o jeho vzorové správě dunajského vilájetu, tak i konzervativců, kteří v něm viděli bič na revolucionáře, tak nespokojených vojáků, kteří doufali v činorodější a solventnější vládu, která jim bude vyplácet služné.

Situace v říši byla čím dál dramatičtější. Povstání v Hercegovině se rozrostlo do Bosny a nezmírňovalo se, k tomu všemu povstali Bulhaři a na Portu byl činěn velký nátlak zejména osobou ruského velvyslance hraběte Ignat'jeva. To vše přispívalo k výbuchům nespokojenosti islámského obyvatelstva, které cítilo, že je jejich náboženství v nebezpečí. Počátkem května 1876 tak zfanatizovaný muslimský dav v Soluni zlynčoval francouzského a německého konzula a Porta musela dát příslušným vládám plnou satisfakci. Nedlouho poté došlo v Cařihradě k bouřlivé demonstraci softů (studentů muslimské náboženské a právní vědy), kteří požadovali změnu vlády a zejména sesazení rusofilského velkovezíra Nadima paši a jiných vysokých hodnostářů. Dne 11. května 1876 tak Abdul Azíz propustil proruského velkého vezíra a jmenoval novou vládu, jejímž členem se stal i Mithat paša. Ten pak, spolu s ministrem války a vysokými armádními představiteli, provedl 29. května 1876 státní převrat a nastolil nového sultána Murata V. Abdul Azíz byl za několik dní byl zavražděn.⁴ Nový sultán Murad V., který byl pokládán za přívržence západoevropského konstitučního zřízení, vydal proklamaci, v níž sliboval liberální vládu. Sultán však záhy onemocněl těžkou duševní chorobou a ještě v srpnu téhož roku byl sesazen. Jeho nástupcem se stal jeho mladší bratr, později smutně proslulý sultán poslední absolutistický sultán Abdulhamid II., který Mithatu pašovi slíbil podporu v jeho liberálních reformních plánech.

Byla to pro říši kritická doba po bulharských masakrech, které proti ní pozvedly hlas evropské veřejnosti, proto byl Mithat, jako člověk známý svojí osvíceností a úspěšnou reformátorskou činností, jmenován v listopadu 1876 velkým vezírem, aby byla Evropa uklidněna. Následujícího měsíce se v Cařihradu sešla velmocenská konference, která měla za úkol vyřešit balkánskou krizi, k níž, jak uvidíme dále, v mezidobí došlo. Když 23. prosince začalo první plenární zasedání kongresu, přerušila jej náhlá dělová salva. Turecký ministr zahraničí povstal a přítomným oznámil neočekávanou zvěst, která také kongres v podstatě ukončila: „*Pánové, salvy, které slyšíte, oznamují, že Jeho veličenstvo sultán vyhlásuje ústavu osmanské říše, kterou zaručuje rovnoprávnost všem svým poddaným. I vzhledem k tomu se domnívám, že naše další práce by proto byla zbytečná.*“⁵

Ústava byla plodem práce Mithata paši a jeho spolupracovníků, avšak proti jeho vůli v ní musel sultánovi ponechat více moci, než zamýšlel. Již v prvním článku nové ústavy stálo, že říše je nedělitelná a žádná její část nemůže být vydělena z jejího celku z jakýchkoli důvodů! Ústava předpokládala zvolení parlamentu, jenž by odhlasoval zákony o právech občanů říše, zaváděla nezávislé soudnictví a decentralizaci správy říše v jednotlivých vilájetech. Nicméně sultán si v ní zachoval právo jmenovat ministry, svolávat a rozpouštět parlament a také možnost nepodepsat parlamentem schválené zákony a tím znemožnit jejich zavádění do praxe. Sultán se nechtěl vzdát svého absolutistického postavení, zatímco Mithat byl naopak přesvědčen o tom, že parlament je nezbytnou kontrolou sultánovy moci (když už nejsou ani janičáři, ani vzdorní pašové, kteří by mohli sultánův absolutismus ohrozit). Tyto dvě nesmiřitelné představy samozřejmě nemohly dlouho vedle sebe fungovat. Po sérii sporů

⁴ Tato skutečnost nakonec stála život i Mithata, jenž byl z této vraždy obviněn v roce 1878 sultánem Abduh Hamidem II., synovcem zavražděného sultána. Mithat byl nakonec zřejmě zavražděn v roce 1883.

⁵ Temperley, Harold, *British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830–1914)*, Cambridge Historical Journal, IV (1933, s. 175, citováno podle Stavrijanos, s. 373)

se sultánem Abdul Hamid II. svého prvního velkého vezíra 30. ledna 1877 odvolal. Přesto se 9. března sešel parlament, jehož složení skutečně představovalo průřez náboženstvími i národnostmi osmanské říše. Poslanci otevřeně kritizovali zkorumpovanost vlády a některé z ministrů vyzvali k vydání počtu ze svých skutků před parlamentem. To bylo pro sultána již příliš. Parlament rozpustil (a využil k tomu válečné psychózy rozpoutané přípravami na válku s Ruskem) a poslance poslal zpět do jejich volebních okrsků. Ústavu sice nikdy nezrušil, ale nedržel se jí a činnost parlamentu obnovil až pod tlakem mladoturecké revoluce, necelý rok před svým neslavným pádem v roce 1908.

Černá Hora a Srbsko ve válce s Osmanskou říší a velmocenské hrátky

Zatímco se tyto převratné události odehrávaly v Cařihradě, Srbsko a Černá Hora vypověděly válku Turecku (červen 1876). Když začalo velké rolnické povstání v Hercegovině a Bosně, srbské veřejné mínění uvítaly tuto skutečnost s velkým nadšením. V Srbsku byly organizovány výbory pro pomoc bosenským povstalcům. Veřejné mínění činilo nátlak na knížete Milana a jeho vládu, aby se Srbsko chopilo zbraní na ochranu ohrožených povstalců a k rozšíření srbské moci. Ačkoli Srbsko zdaleka nebylo vojensky připraveno a ačkoli mu rakousko-uherská diplomacie doporučovala, aby zůstalo neutrální, srbská vláda se pod tlakem veřejného mínění rozhodla vstoupit do války. Když bylo předběžně dosaženo dohody s Černou Horou, s níž Srbsko uzavřelo vojenský spolek, vypověděly oba státy počátkem léta 1876 Turecku válku. Srbové měli vtrhnout do novopazarského sandžaku a Bosny a Černohorci do Hercegoviny a Albánie; přibližně tak bylo zamýšleno i rozdělení dobytého území. (Proti srbsko-černohorským proklamacím protestoval katolický biskup v Mostaru v tom smyslu, že neměla-li by Hercegovina zůstat tureckou, tak by měla být jediné rakouskou).

Do Srbska se sbíhali četní dobrovolníci ze všech srbských zemí a také z Ruska, kde se srbská akce setkala se živými sympatiemi, zejména v kruzích slavjanofilů. Ze všech stran přicházela Srbům pomoc v penězích i materiálu; za vrchního velitele srbských vojsk kníže Milan ustanovil dokonce ruského generála Čerňajeva, který přibyl do Srbska s ruskými dobrovolníky, což byla bezesporu chyba. Čerňajev neznal poměry, zatímco dosavadní náčelník generálního štábu generál František Alexandr Zach, který srbskou armádu připravoval, byl odsunut na vedlejší kolej.

Válka Srbska a Černé Hory proti Turecku působila obtíže zejména ruské vládě. Na jedné straně přicházely do Petrohradu žádosti o pomoc ze Srbska a také od Bulharů a rovněž domácí veřejné mínění tlačilo cara k tomu, aby Rusko podpořilo Jihoslovany, ale na druhé straně celková zahraniční situace a také vnitřní situace v Rusku nebyly příznivé pro vojenskou intervenci Ruska ve prospěch Jihoslovanů. Pomáhat Jihoslovanům a nepopudit si buď Rakousko-Uhersko, nebo Anglii – to nebylo možné. Proto se Alexandr II. rozhodl jedno z těchto nebezpečí odstranit. Spolu s knížetem Gorčakovem se 8. července 1876 setkal na zámku v Zákupcech⁶ u České Lípy s Františkem Josefem I. a hrabětem Andrássem, a dohodli na dalším společném postupu, založeném na těchto zásadách: v případě vítězství Turecka nad Srby budou obě velmoci žádat obnovu status quo a provedení reforem v Bosně a také v Bulharsku – a v případě vítězství Srbska a Černé Hory nad Tureckem se oba státy zavazovaly, že neposkytnou podporu pro vytvoření velkého slovanského státu na Balkánu. Kdyby snad Turecku hrozila záhuba, pak si Rakousko-Uhersko vyhrazovalo pro sebe valnou část Bosny-Hercegoviny, kdežto Rusko by hledalo zvětšení své moci v tureckém Pokavkazí a dostalo by zpět ztracenou část Besarabie; Srbsko, zbavené závislosti na Turecku, by se

⁶ Zámek patřil od roku 1805 habsburské dynastii a byly letním sídlem posledního českého korunovaného krále, císaře Ferdinanda I Dobrotivého, který jej po své abdikaci v roce 1848 využíval jako letní sídlo až do své smrti v roce 1875.

rozšířilo na jihu o část sandžaku novopazarského a na jihovýchodě, kdežto Černá Hora by dostala část Hercegoviny a část pobřežního území; na ostatním území turecké říše v jihovýchodní Evropě by vznikly autonomní státy v Bulharsku, Rumelii a Albánii, kdežto Thesálie a Kréta by připadly Řecku, Cařihrad by se stal neutrálním „svobodným státem“. Porcovali ovšem medvěda ještě poměrně hodně živého.

Zatímco Černohorci válčili velmi úspěšně (vítězství na Vučji dolu a u Fundinu), srbská vojska, proti nimž byl namířen hlavní turecký úder, vedla těžké boje s tureckou přesilou a utrpěla vážné porážky (na Šumatovci a u Deligradu). Naděje, že opět povstanou Bulhaři a že Rusko, Řecko a Rumunsko vstoupí do války proti Turecku a že tak podstatně ulehčí válečným operacím Srbů a Černohorců, se nesplnily. Bulhaři, otřeseni krvavým koncem svého povstání, však přesto do bojů zasáhli: V důsledku válečných událostí obnovil činnost Bulharský ústřední revoluční výbor, kryjící se pro všechny případy pod mírumilovným názvem Bulharská ústřední dobročinná společnost (Balgarsko centralno blagotvoritelno obštество), která zorganizovala dobrovolníky do srbské armády, bojující pod ruským generálem Čerňajevem. Tyto oddíly čítaly podle některých až 2 500 mužů a pomáhal je organizovat Panajot Chitov.

Po srbských neúspěších se velmoci pokoušely dosáhnout mezi válčícími stranami příměří; Porta však kladla přemrštěné podmínky. Když po dalších porážkách (zejména u Djunisú) hrozila Srbsku katastrofa, Rusko rázným ultimativním zákrokem přímo přimělo Portu, aby přistoupila na příměří.

Společný vojenský zákrok proti Turecku ve prospěch Srbska a Černé Hory, který nabízela ruská vláda v září 1876, Rakousko-Uhersko odmítlo. Rakousko-uherský ministr zahraničí Gyula Andrassy ostatně nerad viděl možnost dost podstatného zvětšení počtu slovanského obyvatelstva habsburské říše (v důsledku připojení Bosny), a proto odmítal ruské návrhy na vojenský zákrok. Odůvodňoval to mimo jiné i tím, že *„nálada národního prostředí německého a maďarského, Turecku zjevně příznivá, naprosto nedopustí, aby monarchie sama útoku na říši sultánovu v zájmu slovanského živlu se podjala“*.

V září 1876 byla ochotna jednat o „východní otázce“ a o řešení poměrů v jihovýchodní Evropě ale také Anglie. Premiér B. Disraeli, jenž byl, jak jsme viděli výše, vystaven v létě 1876 po zveřejnění „orientálních hrůz“, jak se tehdy psalo o masakrech bulharského obyvatelstva, které měly na svědomí bašibozucké oddíly, útoku svých politických odpůrců a tlaku veřejného mínění, nakloněného Bulharům a Srbům, a poznáváje, že by Rakousko-Uhersko a Rusko mohlo Anglii předběhnout v řešení poměrů na Balkáně, připravoval podmínky k tomu, aby v případě rozpadu Turecka došlo k „zneutralizování“ Cařihradu a jeho okolí pod ochranou Anglie. Oficiálně pak ale B. Disraeli navrhoval ostatním velmocím zasáhnout v Cařihradě ve prospěch Srbska a Černé Hory na základě status quo s cílem prosadit správní autonomii pro Bosnu a Hercegovinu i pro Bulharsko.

Další jednání velmocí o „východní otázce“, jak jsme vyložili již výše, dospěla k jednání velvyslanecké konference v Cařihradě. Příprava konference v Cařihradě vyvolala velkou politickou aktivitu Bulharů-emigrantů. Z jejich řad – a také z řad obyvatelstva bulharských měst – došly do Cařihradu petice za splnění požadavků „bulharského národa“. Někteří Bulhaři se chtěli spokojit jen s reformami správy a s občanskými právy, většina však žádala autonomní Bulharské knížectví. Bulharská ústřední dobročinná společnost pak žádala plnou nezávislost Bulharska. Autonomii Bulharska v rozsahu včetně Thrákie a Makedonie hájil na konferenci v Cařihradě vysnec hrabě Ignatjev, anglická delegace zřízení jednoho velkého Bulharska odmítala a navrhovala, aby byly zřízeny dvě autonomní provincie: východobulharská se sídlem v Tárnově a západobulharsko-makedonská se sídlem v Sofii (obě provincie by měly mít asi 150 000 km²). Po dlouhých sporech se pak delegáti dohodli předložit Portě návrh, aby byly vedle částečného zvětšení srbského a černohorského území

zřízeny 3 autonomní oblasti – Bosna a Hercegovina a východní a západní Bulharsko – v čele s guvernérem jmenovaným sultánem se souhlasem velmocí.

K odevzdání memoranda již ale nedošlo. Sultán, jak jsme již viděli, a zřejmě na radu anglického vyslance, vyhlásil dne 23. prosince 1876 ústavu, v níž byla proklamována řada svobod, a považoval proto požadavky velmocí za zbytečné. Navíc pak byla v ústavě výslovně zdůrazněna zásada nedělitelnosti území osmanské říše. Konference rozešla se v lednu 1877 bez pořízení, avšak i Midhát paša byl 5. února 1877 palácovou revolucí svržen a jeho místo zaujal Staroturek Edhem paša; konstituce, jak jsme také již viděli výše, tak vlastně zůstala pouze na papíře, jakkoli se parlament jednou sešel. Pro Bulharsko měla cařihradská konference ten historický význam, že na ní velmocí uznaly bulharský národ jako národ, který žije v určitých historických hranicích a má právo na svobodný život. Zajímavé je, že ještě v době, kdy zasedala cařihradská konference, byla v Budapešti podepsána tajná vojenská dohoda mezi Ruskem a habsburskou monarchií, podle níž Rakousko-Uhersko slibovalo zachovat neutralitu v případě rusko-turecké války, za což mu Rusko bylo nuceno přiznat právo okupace Bosny a Hercegoviny. Zavázalo se přitom, že nevytvoří na Balkáně velký stát. Již tehdy tedy bylo zřejmé, že celá věc neskončí jen nějakými konferenčními prohlášeními.

Po prodloužení příměří Porta uzavřela koncem února 1877 se Srbskem mír na základě statu quo. Srbsko sice vyvázlo z těžké situace bez vážných následků, avšak jeho politika směřující k rozšíření území a případnému připojení Bosny skončila naprostým nezdarem. Mírové vyjednávání s Černou Horou se pak ještě protáhlo, protože Černá Hora nebyla ve válce poražena.

I po ztroskotání cařihradské konference se ale velmocí usilovaly o mírové vyřešení choulostivé turecko-balkánské otázky. Na naléhání Ruska se v březnu 1877 sešla nová konference zástupců velmocí v Londýně. Tam byl podepsán tzv. londýnský protokol, jímž byla Porta vybíduta, aby uzavřela mír s Černou Horou a aby odzbrojila; pod pohrůžkou byla znovu žádána, aby provedla slíbené reformy ve prospěch porobených slovanských národů. Leč Porta zamítla i tento návrh velmocí. Tato neústupnost turecké vlády vyvolala mezi velmocemi nespokojenost, ovšem Rusko bylo tak pobouřeno, že se v tuto chvíli jednoznačně rozhodlo zakročit na ochranu balkánských Slovanů vojensky.

Odmítnutí londýnského protokolu šesti velmocí z 31. března 1877, v němž bylo Turecko vyzváno k provedení reform na Balkáně, vzala ruská vláda jako *casus belli*. Dne 15. dubna 1877 mobilizaci a dne 24. dubna vyhlásila Turecku válku. Nedlouho předtím podepsalo Rusko s Rumunskem dohodu o průchodu ruských vojsk přes Dunaj. Rumunsko pak rovněž vstoupilo do války s Tureckem a vyhlásilo v květnu 1877 úplnou nezávislost na Turecku.

Ruské vedení vedlo, jako ostatně téměř vždy při konfliktech s Tureckem, válku na dvou frontách – jednu na Kavkaze, druhou na Dunaji. Dunajská fronta byla ovšem hlavní, o čemž svědčí i fakt, že jejím velením byl pověřen sám bratr Alexandrův, velkokníže Nikolaj. Kavkazská armáda čítala asi 80 000 mužů, Dunajská přes 210 000, navíc byla ještě doplněna vojskem rumunského knížete Karla o síle téměř padesáti tisíc mužů. Turecko sice mělo armádu velmi dobře vycvičenou a silnou, leč rozdělenou na mnoha frontách, kromě Kavkazu a Dunaje ještě také proti Srbsku a Černé hoře, takže síly proti hlavnímu dunajskému útoku ruskému byly nedostatečné. Jakmile ruské vojsko vstoupilo do Rumunska, přejmenoval se tamní emigrační výbor opět na Bulharský ústřední revoluční výbor, jenž vydal prohlášení Bulharům, aby se znovu chopili zbraně. Současně začal z příslušníků bývalých srbských legií a dalších dobrovolníků organizovat bulharskou vojenskou jednotku složenou z několika družin, známou jako Bălgarsko opălčenje, jež vzápětí čítala kolem 8 000 mužů, jimž velel ruský generál Stoletov. V průběhu válečných operací byla tato jednotka doplněna ještě o šest dalších družin. Jakmile Ruská armáda překročila dunaj 15 (27 června) a dobyla Svištov, začaly se nové bojové čety vytvářet i na vlastním území Bulharska. Ty prováděly záškodnickou činnost v tureckém týlu, takže ruské oddíly měly usnadněn pohyb, zejména

skupina generála Gurka, která přecházela Starou planinu, když předtím obsadila Trnovo, a již za necelý měsíc obsadila Starou Zagoru. Druhá část ruské armády se obrátila na Ruse, Silistru a Varnu, další pak na Vidin. Turecké vedení ovšem mezitím stačilo přeskupit síly, takže jejich nejschopnější vojevůdce Osman paša se s velkou armádou uzavřel v Plevně a přehradil tak jádru ruských vojsk cestu k Černému moři a naopak jižní turecká armáda pod vedení Sulejmana paši oblehla Starou Zagoru, kterou dokázalo hájit 3 500 Gurkových mužů spolu s bulharskými domobranci proti pětinasobné turecké přesile pouze několik dní. Východní polovice Trácie tak byla stížena podobnou pohromou jako její západní část rok před tím při dubnovém povstání - mnoho obcí včetně obou Zagor lehlo popelem a obyvatelstvo prchalo do hor. Sulejman paša měl za úkol prolomit obležení Plevna. K tomu potřeboval přejít přes Starou planinu. V cestě stál průsmyk Šipka, který bránili bulharští Opálčenci spolu s jedním ruským plukem proti čtyřnasobné turecké přesile. Největší boje se zde odehrály 11 (23) srpna, kdy obránci, jimž docházelo střelivo, proti útočníkům byli nuceni používat i kameny, turecké oddíly odrazili a dokázali pak uhájit průsmyk až do konce válečných akcí.

Odražení Sulejmanových vojsk změnilo vojenskou situaci. Přestože se Osman paša ubránil třem generálním útokům na Plevno a dlouho vzdoroval obklíčení, byl nakonec nucen v prosinci kapitulovat. Kapitulace Plevna učinila zásadní obrat ve válce.

Balkánské země a rusko-turecká válka

Černá Hora hned na počátku války obnovila proti Turecku vojenské operace, které byly předtím dočasně zastaveny příměřím. Svou bojovnou odhodlaností získali si Černohorci sympatie na všech stranách. – Srbsko zaujalo zpočátku vyčkávací postoj. I když bylo v době neúspěšných bojů u Plevna ruskou vládou vyzváno, aby vstoupilo do války, odkládalo tak učinit do té doby, než se vyjasnila situace pádem Plevna. Se zřetelem na to, že již v 1. srbsko-turecké válce Rakousko-Uhersko zabránilo Srbsku proniknout do Bosny a Hercegoviny, kde by byly dotčeny zájmy monarchie, srbská vojska operovala i tentokrát jen směrem na východ (údolím řeky Nišavy) a na jih (podél řek Jižní Morava a Toplice).

Jak jsme již předestřeli, na jaře 1877, těsně před vypuknutím války, byla mezi Rumunskem a Ruskem podepsána dohoda o zajištění volného průchodu ruské armády územím Rumunska k Dunaji. V květnu rumunský parlament vyhlásil nezávislost Rumunska, jež hned nato vstoupilo Rumunsko do války jako spojenec Ruska. Rumunská armáda se účinně účastnila zejména bojů při obléhání Plevna. – V Řecku válka vyvolala značnou odezvu ve veřejném mínění, v němž se projevila válečná nálada, ačkoli Anglie doporučovala Řecku neutralitu. Přesto však byly podníceny vzpoury v Thesálii, Epiru a na Krétě. V únoru 1878 řecké oddíly vtrhly do Thesálie, ale z obavy před zákrokem Turecka, které právě podepsalo příměří s Ruskem, a na nátlak Anglie byly staženy zpět. Řecko se tudíž války neúčastnilo. I tentokrát se ukázalo, že neexistuje společná politika balkánských států; každý z nich jednal samostatně, ve svém zájmu (s výjimkou Černé Hory).

San Stefanský mír

Po obsazení Plevna, při jehož obléhání utrpěla ruská i rumunská armáda velké ztráty, mj. i v důsledku toho, že nedlouho před tím zakoupila turecká armáda několik tisíc kusů známých a v té době v Evropě naprosto bezkonkurenčních pušek od americké firmy Winchester.⁷ Do konce roku 1877 tak ruská vojska opět překročila Starou planinu, obsadila Sofii i Plovdiv a blížila se k Cařihradu. Turecká armáda houfně ustupovala, přičemž docházelo i k četným válečným zločinům na civilním obyvatelstvu.

Za této situace, kdy hrozilo, že ruská armáda získá Konstantinopol a tím i kontrolu úžin, což ostatně byl hlavní cíl v této válce, se pochopitelně zkomplikovala politická situace

⁷ Osmanská armáda tak byla první, která tyto jedinečné opakovací pušky zařadila do své výzbroje. Armáda USA tak kupodivu nikdy neučinila.

na velmocenském poli. Sultán žádal (od 24. prosince 1877) evropské mocnosti o zprostředkování příměří. Především Anglie pohrozila, že jakmile ruská armáda zaútočí na Cařihrad, bude se v konfliktu vojensky angažovat na straně Turecka a dokonce preventivně vyslala do úžin své loďstvo. Ruské velení zastavilo postup své armády před branami města v obavách před novou krymskou koalicí, dne 31. ledna v Drinopolu uzavřelo příměří a 3. března 1878 podepsalo v městečku San Stefanu (Yeşilköy) u Cařihradu mír.

Podmínky sanstefanské mírové smlouvy byly pro Turecko zdrcující: Podle ní mělo být vytvořeno Bulharské knížectví zahrnující na západě horní Pomoraví a celou Makedonii vyjma Soluně a zasahující dokonce až do albánských hor, na severu měla být hranicí Dunaj, na východě Černé moře až po Ahtopol a na jihu Egejské moře mezi ústím řek Mesta a Vardar, bez poloostrova Chalkidiki (viz mapa). Bulharsko mělo zůstat formálně ve vazalském poměru k Portě, nicméně na jeho území nesměly být turecké vojenské jednotky, po dobu dvou let měla být ponechána na území ruská vojska. Turecko se dále zavazovalo k uznání úplné nezávislosti Rumunska, k němuž měla být přičleněna Dobruža, k uznání a rozšíření Srbska a Černé Hory, přičemž Srbsko mělo rozšířit své území na 52 300 km² (získalo Niš, Pirot a Leskovac, tedy dnešní jižní srbsko) a Černá Hora na 13 300 km² (se získkem hercegovského Nikšiče, města Podgorice a přístavu Bar).

Bulharsko svým rozsahem 160 až 170 tisíc km² by předčilo i Rumunsko. O státním zřízení v novém bulharském státě se mělo rozhodnout do dvou let: do té doby by spravoval Bulharsko ruský komisař a v zemi by zůstala ruská vojska. Bosna i Hercegovina měly zůstat nadále tureckými provinciemi se značnou samosprávou a také Albánii, Epiru a Thesálii se mělo dostat záruk (pod ruským dozorem) zlepšení správy pro křesťanské obyvatelstvo. Rusko si již předtím zajistilo od Rumunska vrácení jihozápadní části Besarabie, za což dostalo Rumunsko náhradou územně větší, ale národnostně příliš pestrá severní Dobružu. Rusko si navíc vymínilo od Turecka odevzdání některých měst na Kavkaze (Batumi, Kars, Ardahan a pevnost Bayazit).

Berlínský kongres

Se zněním sanstefanského míru nespokojily Anglie a Rakousko-Uhersko, nespokojeny byly i Řecko a také Srbsko. Rakousko-Uhersko navrhlo, aby se o znění sanstefanského míru a o uspořádání poměrů v jihovýchodní Evropě jednalo na konferenci velmocí. Zatímco Rakousko-Uhersku se zdálo nesprávné či nebezpečné posunutí hranic Bulharska na západ do Makedonie a k Egejskému moři (Rakousko-Uhersku se tak uzavírala cesta k Soluni), zase Anglie žádala posunutí jihovýchodní hranice Bulharska od Cařihradu zpět k pohoří. Nakonec musela ruská vláda souhlasit s velmocenským kongresem. Jeho uspořádání nabídl německý kancléř Otto von Bismarck, s tím, že Německo nemá v celé záležitosti žádné zájmy a on že bude vystupovat na konferenci jen jako „čestný makléř“. Konference se tedy sešla v Berlíně v červnu–červenci 1878.

Před svoláním této konference dostaly balkánské konzuláty velmocí za úkol zjistit národnostní složení obyvatelstva evropského Turecka. Konzulové odhadovali počty obyvatelstva asi takto: Rumunů (ve Valašsku a Moldavsku i jinde) bylo 4,2 až 4,5 mil., Bulharů (včetně slovanského obyvatelstva v Thrákii a Makedonii rovněž tolik, Srbů (v Srbském knížectví a zřejmě i v tzv. Starém Srbsku) 1,5–1,7 mil., „Bosňanů“ 1,3–1,4 mil., Albánců 1–1,3 mil., Turků 1–1,5 mil., Řeků 1 mil. atd. Lord Salisbury, vedoucí anglické delegace v Cařihradě, měl k dispozici následující údaje: V „dunajském vilájetu“ (v Bulharsku od Dunaje do Staré planiny) 1,5 křesťanů a 1,1 mil. mohamedánů (k nimž patřili i Bulhaři-Pomaci), v drinopolském vilájetu 600 tisíc mohamedánů a 1 mil. křesťanů (zde jsou zastoupeni i Řekové), ve vilájetu Prizren od Sofie do Niše a k Novému Pazaru, na západ k Drinu 800 tisíc mohamedánů (hlavně Albánci) a 600 tisíc křesťanů (převážně Bulhaři), v bitolském vilájetu pak žilo 1 mil. křesťanů (200 tisíc Arumunů, 100 tisíc Řeků a 700 tisíc

Bulharů) a 700 tisíc mohamedánů. Nutno v této souvislosti podotknout, že zejména v Makedonii bylo slovanské obyvatelstvo národnostně nevyhraněné a označení Bulhar vlastně znamenalo synonymum pro „slovanský křesťan“.

Anglie si již před konferencí zajistila od turecké vlády právo obsadit Kypr a Rakousko-Uhersko zase získalo od Anglie souhlas s připojením Bosny-Hercegoviny. V průběhu konference slibovala Anglie Francii právo na obsazení Tunisu. Rusko se pak již v květnu domlouvalo s Anglií na svém právu držet Batumi a Kars za to, že slíbila stanovit hranici Bulharska daleko od Cařihradu. Jak známo, zrušil berlínský kongres ustanovení sanstefanského míru o Bulharsku. Na kongrese se rozhodlo, aby Bulharsko vzniklo jen jako severobulharský autonomní státek závislý na sultánovi, a to v rozloze 63 700 km² s 1,5 mil. obyvatel, kdežto jižní Bulharsko, úředně „Východní Rumelie“ s centrem v Plovdivu o rozloze 32 000 km², mělo být novou autonomní tureckou provincií. Černé Hoře a Srbsku byly přiznány menší územní přírůstky, takže Černá Hora měřila nyní 8 600 km². Černá Hora dosáhla přístupu k Jaderskému moři a nabyla území s městy Podgorica, Nikšić, Bar, Ulcinj a Kolašin. (Konečné rozhraničení vůči Turecku bylo provedeno až r. 1883.) Srbsko se zvětšilo 48 300 km² se 2 mil. obyvatel. Oba státy však zůstaly odděleny bosenským sandžakem (okresem) se sídlem v městě Novi Pazar. Na doporučení Rakousko-Uherska hranice srbského knížectví byly posunuty na východ a na jih: k Srbsku bylo připojeno Pirotsko, Niško, Vranjsko a Topličsko. Za podpory na berlínském kongresu Srbsko muselo učinit Rakousko-Uhersku mnohé hospodářské ústupky. Těžkou ránu pro Srbsko a jeho sjednocovací naděje znamenalo rozhodnutí kongresu svěřit Rakousko-Uhersku mandát k okupaci Bosny a Hercegoviny.

Rumunsko po výměně Besarabie za Dobrudžu měřilo 130 000 km². Makedonie zůstala nadále turecká, ale Porta měla uloženo, aby tu provedla rovnoprávnost křesťanského obyvatelstva, ustavila samosprávné orgány apod. Řecko na berlínském kongresu zastoupeno nebylo, do války ostatně nezasáhlo, ale velmoci doporučily, aby se přihlédlo k jeho územním nárokům. Jednáním z roku 1881 mezi Řeckem a Tureckem byla Řecku přiznána část území v Thesálii a Epiru: Řecko nyní měřilo 64 000 km².

Berlínský kongres nebyl tečkou za „druhou východní krizí“. Okupace Bosny a Hercegoviny narazila na odpor části muslimského obyvatelstva a části pravoslavných Slovanů, kteří cítili etnickou sounáležitost se Srby z knížectví. Hanburské soustátí tak vlastně muselo Bosnu a Hercegovinu dobýt a zaplatit za ni více než 5 000 padlými vojáky. Vzhledem k předchozímu protitureckému povstání slovanského obyvatelstva a vzhledem k postavení rolnictva za turecké nadvlády se dalo očekávat, že slovanské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny může uvítat změnu státoprávních poměrů své země. V Bosně se však cítila vazba na Srbsko (v Hercegovině zase na Černou Horu) a protože rakousko-uherské okupační vojsko a úřady se podle příkazu z Vídně opíraly především o muslimské velkostatkáře, o „aristokracii“ země, zůstalo postavení „kmetů“, tedy poddaných rolníků, v Bosně a Hercegovině nedáale ubohé jako před rokem 1878.

Josef Šusta, slavný český historik, kdysi zhodnotil Berlínský kongres takto: „*Kongres berlínský chtěl obnoviti politickou rovnováhu na Balkáně, otřesenou mírem v San Stefanu. Smlouva berlínská byla značně nehotová, ponechávajíc některé věci teprve pozdějšímu dohodnutí. Ani to, co bylo provedeno, neopíralo se o přirozené zásady, neboť nebylo dbáno národnosti jako přirozeného základu nových politických celků. Národnostní otázku na Balkáně ani v Turecku nevyřešil. Hlavní příčinou toho byla ziskuchtivá a uchvatitelská politika evropských mocností.*“

Berlínský kongres tedy nepřispěl valně k uklidnění vnitřních poměrů v osmanské říši. Velmoci sice vymohly na turecké vládě slib, že bude provádět příslušné reformy, zejména ve prospěch křesťanských poddaných, ale odpor muslimů, pobouřených potupnou porážkou, byl splnění toho slibu na překážku. Osmanská říše tak neprestala být obávaným zdrojem

válečných srážek. Právě berlínská smlouva, která pamatovala na dozor mocností nad prováděním reforem v Turecku, vytvořila nový podklad pro další vměšování do záležitostí osmanské říše.